

*Проф. др Миомира Костић, редовни професор
Правни факултет Универзитета у Нишу
Дарко Димовски, асистент
Правни факултет Универзитета у Нишу*

UDK: 343.848

**ПОСТПЕНАЛНА ПОМОЋ КАО ОБЛИК ТРЕТМАНА
И/ИЛИ КРИМИНАЛНОПОЛИТИЧКА МЕРА
(ПРОСТОР И НАЧИНИ ЊЕНЕ ПРИМЕНЕ)**

***Апстракт:** У раду аутори су разматрали значај примене постпеналне помоћи у реинтеграцији осуђеног лица и спречавању будућег делинквентног понашања по отпусту из установе. Објаснили су постпеналну помоћ у контексту ширег тумачења предмета пенологије и смисленост таквог приступа. Осврнули су се на почетке развоја овог облика третмана, односно криминалнополитичке мере и њен садашњи статус. Навели су и анализирали законска решења о постпеналној помоћи у земљама у окружењу, бившим чланицама СФРЈ, које су некада припадале јединственом правном простору. Указали су на неопходност регулисања положаја и надлежности судије за извршење санкција у Европи.*

***Кључне речи:** санкције, постпенална помоћ, условни отпуст, отпуст.*

Увод

У савременим расправама и пројектима, као и на научним скуповима посвећеним социјалној и економској инклузији депривираних група, које/и се воде и организују са циљем побољшања упослености највулнерабилнијих категорија неактивних или дужевременски незапослених људи, као посебно важно питање издваја се примена постпеналне помоћи. Постпенална помоћ, као облик третмана и/или криминалнополитичка мера, се примењује према особама које су биле осуђене на казну затвора, по протеклу времена на које је изречена или по условном отпусту осуђеника, као и према онима који су и даље у пенитенцијарним установама, али ће ускоро бити отпуштени.

Интересовање савремених, развијених држава света усмерено је, у последњих тридесетак година, не само на пораст броја лица осуђених на казну затвора, већ се јасно истиче да је управо та појава „одлучујући фактор у поновном цртању слике предела урбаног сиромаштва у Америци“,¹ на пример.² Та се тврдња поткрепљује податком да у америчким затворима борави око 2.25 милиона осуђеника, од којих већину чине припадници мањинских група и млади, слабо образовани мушкарци. Претпоставља се да око две трећине бивших осуђеника бива ухапшено поново у периоду од три године после њиховог отпуштања. Затварање је повезано и са умањењем зарада и вишом стопом незапослености у каснијим периодима живота, као и са повећањем постотка породичних растава и развода.

Такође, у САД се износи претпоставка да уколико би половини свих отпуштених из установа одмах био неопходан посао, транснационални амерички програм запошљавања морао би да обезбеди око 245.000 послова годишње. Учесници у том програму били би ангажовани на радовима у корист друштвене заједнице, под надзором и са минималном платом. Радили би у парковима, на путевима, јавним површинама и државним зградама. Тиме би се програмом спољне постпеналне помоћи омогућило да бивши осуђеници стичу драгоцено радно искуство, упоредо са обезбеђивањем симултаног одобравања да допринесе заједници. Ова комбинација транснационалног запошљавања, транснационалног становања, третмана за одвикавање од дрога,³ сигурно би значајно допринела побољшању економске и социјалне реинтеграције бивших осуђеника у њихове локалне заједнице и побољшала би квалитет живота тих заједница.⁴

Појам, прво јављање и примена, значај, као и правна регулатива постпеналне помоћи изучава се у самосталној правној научној дисциплини – пенологији. Са настанком идеје ресоцијализације и социјалне адаптације осуђених лица, предмет пенологије је проширен и на изучавање других

1 “From Prison to Work: A Proposal for A National Prisoner Reentry Program”,

www.brookings.edu/~media/...to.../12_prison_to_work_summary.pdf приступ: 27.6.2010.

2 Погледати објашњење повезаности између сиромаштва и криминалитета: М. Костић, *Потребе, социјалне разлике и криминалитет*, Зборник радова: „Узроци и последице социјалне диференцијације у нашем друштву данас“, Правни факултет Универзитета у Приштини, Завод за правна и друштвена истраживања, Приштина, 1997., стр. 223-229.

М. Костић, „Задовољавање потреба у условима сиромаштва“, *Социјална мисао, часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе*, тема броја: Сиромаштво: јуче, данас, сутра, Београд, октобар-децембар, 4/2008. стр. 119-132.

3 Погледати слична искуства и начине поступања у Европи, у тексту: *European Network of Drug Services in Prison, Conference Report*, “Prison Drugs and Society in the Enlarged Europe: Looking for the right direction”, Prague, 25-27 March 2004

<http://www.cpt.coe.int/documents/svn/2002-37-inf-eng.htm>, pristup: 21.7.2010.

4 “From Prison to Work: A Proposal for A National Prisoner Reentry Program”, loc. cit.

кривичних санкција, не само казне затвора. Грасбергер (Grassberger) је истакао да пенологија не може да се ограничи само на казне, посебно казну лишења слободе/затвора, јер је ова казна само једна карика у ланцу казних средстава, а житељи затвора не чине целину делинквентне, осуђене популације. Стога пенологија, као научна дисциплина, обухвата не само извршење казни, већ свих кривичних санкција (васпитних мера, мера безбедности) и њених супститута, као што је условна осуда.

Међу нашим теоретичарима преовлађује шире одређивање предмета пенологије, па се самим тим наглашава и значај постпеналне помоћи, као облика третмана. М. Милутиновић је истицао предност социолошког дефинисања, односно ширег концепта схватања пенологије, према коме је пенологија наука која проучава: еволуцију кривичних санкција, еволуцију третмана осуђених лица, организацију, средства и методе третмана, као и постпеналну помоћ.⁵ Из наведеног одређења, као посебно важно питање истиче се изучавање „еволуције третмана осуђених лица“, па самим тим и питање ширег смисла његовог постојања. Наиме, појам третмана у ширем смислу обухвата разнородна поступања према осуђеним лицима, у различитим фазама спровођења ретрибутивне правде према учиниоцима кривичних дела и других облика делинквентних понашања. Тако се према осуђеном лицу „поступа“ у фази вођења кривичног поступка, у процесу извршења кривичне санкције, али и касније, у постпеналном периоду, а све у циљу ресоцијализације осуђених лица. Према томе, М. Милутиновић је разликовао судски третман, третман осуђеника за време извршења кривичне санкције, обухватајући под тим и третман у постпеналном периоду.⁶ У пракси би било јако тешко, скоро немогуће и криминалнополитички неприхватљиво, строго изоловати ове три, односно две фазе третмана.

Слично становиште о обухватности појма и предмета пенологије заступају С. Константиновић-Вилић и М. Костић, према којима је пенологија “самостална правна дисциплина о различитим облицима друштвене реакције на криминалитет, кривичним санкцијама, начину њиховог извршења, различитим моделима ресторативне правде примењеним у затвору, као и поступању са извршиоцима кривичних дела, у циљу њихове успешне ресоцијализације, социјалне рехабилитације и спречавања будућег делинквентног/криминалног понашања”.⁷ Иако ауторке не наводе експлицитно постпеналну помоћ, само истицање поступања са извршиоцима кривичних дела, “у циљу њихове успешне ресоцијализације,⁸ социјалне рехабилитације и спречавања будућег

5 Милутиновић, М., *Пенологија*, Савремена администрација, 1981., Београд, стр. 83-86.

6 Милутиновић, М., *op. cit.*, стр. 92.

7 С. Константиновић-Вилић, М. Костић, *Пенологија*, СВЕН, Ниш, 2006., стр. 16.

8 Ресоцијализација, схваћена као правна мера криминалне политике, има три фазе: судску (изречена казна или мера), институционалну (за време издржавања казне или

делинквентног/криминалног понашања”, у оквиру појма пенологије, довољно указује на значај који се придаје примени свих облика третмана, односно поступања према делинквентима,⁹ а посебно третмана постпеналне помоћи.¹⁰

Третман према осуђенику треба да буде настављен после протекла временске казне на коју је осуђен, без обзира да ли је осуђеник условно отпуштен или је провео све време трајања казне на коју је био осуђен. Друштвена заједница има обавезу према отпуштеним осуђеницима да им пружи помоћ, када они нису у ситуацији да себи обезбеде издржавање или одговарајући смештај по изласку из установе. У многим државама организоване су службе за помоћ и охрабривање бившим осуђеницима. Ова помоћ посебно треба да буде пружена малолетним делинквентима.¹¹

Почети и развој у примени постпеналне помоћи

Први пенолошки осмишљени почети бриге за осуђеника, током и после издржавања казне затвора, јављају се у Енглеској у 18. веку и заснивали су се на добровољном социјалном раду. У затвору Њу Гејт (New Gate), Елизабет Фреј (Elisabeth Frey) је организовала наставу за осуђенике, набављала материјале за израду различитих предмета и тако упошљавала осуђенике. Сара Мартин (Sara Martin) осмислила је 1871. године течајеве за преваспитање мушкараца и жена, подучавала затворенике књиговезачком занату, изради предмета од кости које је продавала у корист осуђеника.¹²

Такви и слични појединачни случајеви добровољног рада ипак су утицали на другачији став јавног мњења према осуђеницима, па је на европском континенту, још давне 1924. године, у Енглеској основано Централно удружење

спровођења мера безбедности) и као постпеналну (после издржане казне и спроведене мере). С. Константиновић-Вилић, М. Костић, оп. цит., стр. 147.

9 У томе се огледа и истоветност овог схватања ауторки са схватањем Д. Атанацковића, према коме је пенологија “наука о поступању са делинквентима која својим проучавањима настоји да у складу са нормама и принципима које налажу право и правна наука као и у складу са достигнућима других друштвених и природних наука изнађе најбоља средства и начине тог поступања ради успешније ресоцијализације и социјалне рехабилитације делинквената и спречавања делинквентног понашања уопште”. Видети: Д. Атанацковић, *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988., стр. 12.

10 Пенологија се дуго година развијала у оквиру других наука и научних дисциплина, пре свега кривичног права и криминологије. Постала је аутономна и самостална научна дисциплина тек првих деценија двадесетог века. У време појаве пенологије коришћен је термин „криминална хигијена“ за означавање начина поступања са осуђеницима ради постизања њихове рехабилитације. Најближи појам овоме је „корекциона администрација и третман“ (посебно психолошки третман), али ни овај појам није био опште прихваћен. Видети: С. Константиновић-Вилић, М. Костић, оп. цит., стр. 15.

11 Видети: С. Константиновић-Вилић, М. Костић, оп. цит., стр. 183.

12 Цит. према: *ibid.*

за помоћ отпуштеним осуђеницима (Central Association for the Aid of Discharged Prisoners). Много касније, октобра 1960. године, удружење је променило назив у Националну асоцијацију удружења за помоћ отпуштеним осуђеницима (National Association of Dishcarged Prisoners' Aid Societies) и у марту 1966. године као Национална асоцијација за бригу о делинквентима (NACRO ili National Association for the Care and Resettlement of Offenders). Временом NACRO је прерастао у највећу добротворну организацију чије су активности усмерене на питања кривичног правосуђа у Енглеској и Велсу. Седамдесетих и осамдесетих година 20. века асоцијација је активно учествовала у креирању политике британске Владе и то у оним сегментима рада Министарства унутрашњих послова који се односе на затворе и службу пробације.¹³

Визија асоцијације Нагро (званични назив и транскрипција од 1999. године) усмерена је на „безбедно друштво коме припадају сви, у коме се поштују људска права, а превенирање злочина значи борбу против социјалне искључености, а за реинтеграцију оних који крше закон“.¹⁴ Ова асоцијација прихвата сарадњу свих приватних филантропских организација које независно настоје да помажу осуђеницима после отпуштања. Осуђеници, отпуштени из установе, долазе у надлежност и контролу једног централног тела. Представници различитих удружења обично посећују казнене заводе, када у анализи појединачних случајева помажу при одлучивању о условном отпусту појединих осуђеника. После отпуштања, осуђеник наставља да контактира са организацијом којој припада. Полицијски надзор често бива обустављен, све док се осуђеник понаша добро и поштује услове који су му постављени од стране једног централног државног тела. Уколико настави да се криминално понаша или не поштује услове под којима је отпуштен, биће враћен под полицијску контролу.¹⁵

У Француској се 1946. године јављају одбори за пружање опште помоћи и проналажење запослења отпуштеним осуђеницима, формирани одлуком министарства правде. У Холандији се постпенална помоћ пружа у приватним установама и има верски карактер. Скандинавске земље улажу посебне напоре у пружању постпеналног прихвата, развијањем мрежа институција, посебном

13 Видети: *Nacro*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Nacr>, приступ: 21.7.2010.

14 Према годишњем извештају из 2008/09. године Нагро је спровела следеће активности: обезбедила смештај и помоћ за 4.500 особа; обезбедила образовање и обуку за преко 11.000 полазника у својим центрима за образовање и обуку у вештинама; обезбедила помоћ и савете за поновно збрињавање 16.000 осуђеника, који су у то време и даље били на издржавању казне затвора, преко својих службеника који се налазе у заводима; радила са 16.000 младих људи на превентивном укључивању младих; саветовала 38.000 особа на успостављању новог положаја у животу и друштву. Ibid.

15 Видети: *Prisons*, <http://www.newadvent.org/cathen/12430a.htm>

едукацијом органа социјалног старања и сталним финансијским донацијама у те сврхе.¹⁶

Осим на европском континенту, на прихватање осуђеника у окриље друштвене заједнице и његово укључивање у друштвени живот након отпуста, волонтерске организације имају значајну улогу и у САД. Тако је у држави Тексас, одредбама о социјалној заштити, прописано поступање са осуђеницима и спровођење њихових права и обавеза током трајања казне затвора. Између осталог, држава има законску обавезу да подржи сваку иницијативу волонтерских организација, која је усмерена на спровођење различитих програма (облика третмана, попут: едукативних програма, професионалног оспособљавања, програма за лечење алкохолизма и наркоманије, уметничких радионица и сл.), међу којима посебно место заузимају они који се баве пружањем помоћи осуђеницима у њиховом прелазу из затворског живота у живот на слободи, у циљу “смањења могућности појаве рецидивизма међу осуђеницима”.¹⁷ У суштини, овај облик третмана одговара циљевима примене постпеналане помоћи.

У САД постоје и бројни пројекти, некада засновани на религијској припадности, чији је циљ не само побољшање положаја осуђеника у казним заводима, већ унапређивање припреме осуђеника да опстане као радник, брачни партнер или родитељ и као члан друштвене заједнице, по отпуста из установе. На тај начин спречио би се рецидивизам бивших осуђеника. Х.Е.Л.П.¹⁸ пројекат у САД је осмишљен на основу двадесетогодишњег искуства у примени рехабилитационих програма заснованих на религијској основи. Бацкгроунд истраживања истиче како се стопа осуђеника смештених у институцијама повећава сваке године у САД, тако што је, на пример, један осуђеник долазио на сваког 218. грађанина САД у 1990. години, да би се 1999. године тај број увећао, па један осуђеник долази на сваког 147. становника САД. То значи да расте број нерехабилитованих бивших осуђеника, који као такви поново постају део друштвене заједнице. Према подацима у овом пројекту, већина бивших осуђеника желела би да „ради нешто добро“, при чему многи не знају шта би то било. Зато заговорници оваквих студија сматрају да би један програм, заснован на религијској основи, омогућио да осуђеници сазнају шта је то „добро“. У ствари, основни услов да једном отпуштени осуђеник не постане пенолошки повратник, састоји се у томе да осуђеник научи прихватање, толеранцију, опрост и разумевање од оних који живе у његовом окружењу, као и потребу да прихвати одговорност за своје поступке и интегрише се на прави начин са другима у друштвеној заједници.

¹⁶ Цит. према: С. Константиновић-Вилић, М. Костић, *op. cit.*, стр. 184.

¹⁷ Видети: *Texas, Government Code*, Chapter 501. Inmate welfare, Subchapter A. General Welfare Provisions

¹⁸ Project H.E.L.P., http://www.aleph_institute.org/help.htm

Стандардна минимална правила УН о поступању са осуђеницима¹⁹ прописују да се од почетка осуде води рачуна о будућности осуђеника после његовог пуштања на слободу. Неопходно је да буду створени услови који ће појачати самопоуздање осуђеника и избећи његово етикетирање као „бившег осуђеника“.

***Законодавства земаља у окружењу, одредбе домаћег
законодавства и нека искуства у њиховој примени***

У савременој пенологији, као и према основама учења политике сузбијања криминалитета у делу који се односи на основне превентивне носиоце, факторе и процесе, од посебног је значаја пружање помоћи осуђеним лицима по отпусту из установа у којима се извршава казна затвора, односно установа за извршење осталих кривичних санкција институционалног карактера. Бившим осуђеницима је неопходно пружити одговарајућу помоћ, управо из разлога што неки од њих нису у стању да сами разреше животне тешкоће у новом животу на слободи, уз неопходно поштовање друштвених норми и прихватљивих образаца понашања.

Делинквенти, који су иначе имали низ тешкоћа око прихватања третмана и у процесу преваспитања у установама, често, по отпусту, остају или постају још оптерећенији животним недаћама, које су некада и одлучујући фактор њиховог неприхватљивог понашања, што утиче, све заједно, на појачавање конфликтних црта многих осуђеника. Стога се сам процес прилагођавања на услове живота на слободи одвија отежано и ствара погодна окружење за понављање дела.

Држава зато мора да утиче, пре свега својом легислатуром, на стварање таквог амбијента који ће умањити услове за поново вршење кривичних дела. У том смислу, најпре се у литератури постпенална помоћ посматра као унутрашња и спољашња, с тим што област законодавних решења сеже од норми кривичног до норми социјалног законодавства. Унутрашња помоћ се састоји у оснаживању бившег осуђеника, као подстицање, охрабривање и давање савета како да реши тешкоће психолошке природе које се најчешће јављају после отпуста. Спољашња помоћ изражава се кроз низ непосредних, законом регулисаних поступања извесних државних органа у давању материјалних средстава, обезбеђењу запослења, решавању привременог смештаја, пружања бесплатне правне помоћи у разрешавању извесних правних питања и сл. У неким системима извршења кривичних санкција институционалног карактера постоји

¹⁹ *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*, Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955, and approved by the Economic and Social Council by its resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977, <http://www2.ohchr.org/english/law/treatmentprisoners.htm>, приступ: 22.7.2010.

фаза полуслободе, што се сматра једним обликом постпеналне помоћи. Зато је интересантно анализирати законска решења у новоформираним државама бивше СФРЈ, које су некада чиниле јединствени правни простор, везана за ово важно криминалнополитичко питање.

Примена постпеналне помоћи у Републици Словенији у надлежности је центара за социјални рад и регулисана је нормама кривичног законодавства, као и из домена социјалног старања и рада.²⁰

Закон о извршењу кривичних санкција Републике Словеније²¹ у чл. 109-111 регулише отпуст осуђеника из установе и помоћ после отпуста. Прописано је да осуђенику, који по отпусту са издржавања казне нема средства за живот без своје кривице, завод даје одећу и обућу, а некада и једнократну новчану помоћ, за коју се обраћа надлежном центру за социјални рад (чл. 109 ст. 4). Уколико је осуђеник по отпусту из установе тако болестан да не може да је напусти, завод га упућује у најближи здравствени центар, о трошку државе (чл. 110). Надлежне установе, као и друге институције, морају учествовати заједно са заводом за извршење казне затвора, најмање 3 месеца пре отпуста из установе, у изради програма мера помоћи осуђенику. Свака од установа дужна је да, на свом подручју, понуди помоћ при његовом укључивању у друштвену заједницу, по престанку казне (чл. 111).

Центри за социјални рад у Словенији законом су овлашћени да имплементирају постпенални третман. Ове установе морају помоћи осуђеницима, као и њиховим породицама, у периоду током и после издржане казне затвора.²²

Октобра 2003. године изнет је податак²³ да су професионалци у центрима за социјални рад годишње спроводили третман над око 1.100 особа, у постпеналном

20 *Social Security Act* (official consolidated text ZSV-UPB2), http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/zsv_upb2_en.pdf приступ: 1.8.2010.

Employment relations Act, <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/SERIAL/61189/72459/F567621981/SVN61189.pdf>, приступ: 1.8.2010.

21 *Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij* (uradno prečišćeno besedilo ZIKS-1-UPB1), <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2006110&stevilka=4665>, приступ: 27.6.2010.

22 *Zakon o socialnem varstvu* (Ur. l. RS, št. 54/92, 56/92, 13/93, 42/94–odl. US RS, 1/99, 41/99, 54/00, 26/01, 02/04) http://www.vlada.si/si/o_vladi/kdo_je_kdo/ministrstva/ministrstvo_za_delo_druzino_in_socialne_zadeve/#c73, pristup: 27.6.2010.

23 Међу бившим осуђеницима, који су учествовали у постпеналном третману, има много особа које су зависници од дроге/алкохола, бескућника, особа са поремећајима у менталном здрављу и оних који су имали искуства са насиљем. Примећено је да се ти обрасци понашања преносе с генерације на генерацију и да се делинквентне радње понављају током њиховог живота. *Извештај* са пројекта: *Social and Economic Inclusion of Deprived Groups – Possible Measures to Increase the Employability of the most Vulnerable Categories of Long-term Unemployed and Inactive People*, Ljubljana, October 2003

периоду и да је тај број био константан сваке посматране године. Истакнуто је, такође, да се од тог броја особа скоро 70% враћа у постпеналну ситуацију.

Центри за социјални рад у Словенији тесно сарађују са службама за запошљавање, према чијој евиденцији већина особа, која је укључена у постпенални третман, није била запослена пре почетка издржавања казне затвора.²⁴

Ипак, по отпусту из установе, код већине бивших осуђеника постоји низак образовни ниво, који онемогућава лако и брзо укључивање у тржиште рада. Такође, то је обично повезано са немогућношћу остварења адекватног становања. Чак и када немају додатне тешкоће, попут болести зависности, на пример или поремећаја у менталном здрављу, послодавци их нерадо запошљавају. Отпуштени осуђеници сусрећу се, тако, са свакодневном стигматизацијом, јер већина послодаваца претпоставља да ће њихово присуство утицати лоше на процес рада и односе на послу.

С друге стране, у Извештају је јасно назначено да бивши осуђеници често не желе посао, зато што могу да остваре приходе путем алтернативних стратегија – социјалне помоћи, плаћања на руке по обављеном послу ад хоц, као и различитих илегалних активности.

Пошто је постпенална помоћ у Словенији и у надлежности центара за социјални рад, ове су установе у обавези да пруже помоћ и подршку особама у току трајања судског поступка, за време боравка у затвору и после отпуста из установе. Ти облици помоћи су: подршка у процесу ресоцијализације, подршка у потпуној реинтеграцији у нормални, свакодневни живот и рад, саветовање и обезбеђивање информација о начинима решавања различитих питања по отпусту из установе, помоћ за чланове породице, укључујући право на социјалну помоћ, на пример. Истиче се и захтев према држави за организовање јавних радова, као и финансирање различитих програма обуке за осуђенике у различитим вештинама, што би им омогућило лакше запошлење.²⁵

http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/raziskava_vkljucivanje2_an.pdf, приступ: 27.6.2010.

24 Уколико је особа незапослена и пријављена локалној служби за запошљавање, пре него отпочне да издржава казну затвора дужу од 6 месеци, дужна је да се одјави са евиденције, односно мора да пријави да иде на издржавање казне. Уколико то не учини, биће брисана са евиденције незапослених, па ће утолико сносити последице уколико жели да се поново пријави служби запошљавања, по отпусту из установе. Уколико је осуђено лице било запослено пре почетка издржавања казне затвора, његов радноправни статус зависиће од дужине изречене казне. Видети: *ibid*.

25 У програме постпеналне помоћи треба да буде укључен и невладин сектор, али се истиче да у тренутку када је сачињен Извештај ниједна невладина организација није учествовала у том важном облику третмана за спречавање рецидивизма. Видети детаљно у: *ibid*.

У Републици Хрватској постпенална помоћ, односно постпенални облик третмана, регулисан је одредбама Закона о извршавању казне затвора из 2003. године.²⁶ Припрема за отпуст и помоћ после отпуста из установе прописују се у члановима 163-165. Помоћ после отпуста је скуп мера и поступака који се примењују ради укључивања отпуштених затвореника у живот на слободи, а састоје се од: осигурања смештаја и исхране, осигурања лечења, савета о избору пребивалишта, односно боравишта, усклађивања породичних односа, проналажења запослења, довршења стручног оспособљавања, давања новчане потпоре за подмирење најнужнијих потреба и других облика помоћи и подршке. Припремање затвореника за отпуст започиње након доласка у завод или затвор. Затвореник се подстиче на одговорно учешће у припреми за отпуст у самој установи и изван ње, а посебно на одржавање односа са породицом, контактирање са органима државне власти, установама и удружењима, као и особама које се организовано баве укључивањем затвореника у живот на слободи. Програм припрема за отпуст и помоћи затворенику уписује се у лични лист осуђеника. Установа ће најкасније три месеца пре отпуста укључити затвореника у појединачни или групни саветодавни рад у вези с припремањем затвореника за отпуст и обавестиће писаним путем установе здравствене и социјалне заштите и службе запошљавања о социјалним и другим потребама затвореника за време издржавања казне затвора, о потреби организовања помоћи и подршке за време издржавања казне затвора и након отпуста. Овлашћена службена лица могу контактирати са затворениковом породицом, уз његову сагласност.

Пре отпуста с издржавања казне, судија извршења, надлежан по месту издржавања казне ће, у сарадњи са судијом извршења на чијем ће подручју отпуштени затвореник имати пребивалиште или боравиште и надлежним центром за социјални рад, предузети потребне мере за прихват затвореника. Након отпуштања из установе, отпуштени се може обратити надлежном судији за извршење ради пружања помоћи и подршке. Судија извршења сарађује са центром за социјални рад, коме може писаним решењем наредити предузимање потребних мера помоћи.

Центар за социјални рад ће, на захтев установе или судије извршења, затворенику током издржавања казне затвора, односно по отпусту с издржавања казне затвора, из редова својих запослених одредити саветника за припрему и спровођење помоћи после отпуста.

²⁶ Закон о извршавању казне затвора, („Narodne novine“, бр. 128/99) те његове измјене и допуне објављене у „Narodnim novinama“, бр. 55/00., 59/00., 129/00., 59/01., 67/01. и 11/02. <http://www.poslovniforum.hr/zakoni/2986.asp>, pristup: 9.8.2010.

Закон о социјалној skrби²⁷ детаљно регулише надлежност центара за социјални рад, приликом одобрења и пружања других облика помоћи, у виду: једнократне помоћи, као и саветовања и помагања у превладавању посебних тешкоћа (чл. 77ф), при чему се не помињу експлицитно примаоци као отпуштени осуђеници, али се по садржају мера могу препознати облици спољне и унутрашње постпеналне помоћи. Тако се једнократна помоћ може одобрити самцу или породици који због тренутних материјалних тешкоћа нису у могућности да подмире неке специфичне потребе везане за рођење и школовање детета, болест или смрт члана породице, елементарне непогоде, набавке основних предмета у домаћинству, набавке неопходне одеће и обуће и сл. (чл. 77 г т. 1).

Саветовање и помагање у превладавању посебних тешкоћа је унутрашња стручна помоћ, чија је сврха успешније превладавање недаћа и тешкоћа, стварање услова за очување и развој персоналних могућности, као и одговорног односа појединца према самом себи, породици и друштву, коју пружају стручни радници центра за социјални рад.

Саветовање и помагање пружа се самцу или породици ради савладавања недаћа и тешкоћа у свези с болешћу, старошћу, смрћу члана породице, проблемима у васпитању деце, инвалидношћу, укључивањем у свакодневни живот након дужег боравка у дому социјалне заштите и/или дужег лечења, као и у другим неповољним околностима или кризним стањима и односи се на: вођење домаћинства, располагање новцем, организовано учење детета, набавку одеће, укључивање у јавне кухиње, клубове, проналажење посла, решавање проблема становања и друго. Помагање укључује правну и другу помоћ при закључењу односно раскиду уговора о доживотном издржавању и друге правне послове којима се појединцу и породици осигурава задовољавање животних потреба, ако правна помоћ није осигурана другим прописима.

Саветовање и помагање у превладавању посебних тешкоћа пружају стручни радници центра за социјални рад, по правилу у кући корисника и то бесплатно (чл. 77 и).

У Босни и Херцеговини помоћ осуђенику након отпуста из установе регулисана је Законом Босне и Херцеговине о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера, из 2005. године.²⁸ Правилима о кућном реду установе детаљније се регулише начин отпуштања и помоћ приликом отпуштања са издржавања казне затвора, као и друга питања важна за услове и начин извршења притвора и издржавања казне затвора (чл. 96). Помоћ затвореницима отпуштеним

27 *Zakon o socijalnoj skrbi*, Narodne novine br. 73/97, 27/01, 59/01, 82/01, 103/03, 44/06, 79/07 <http://www.zakon.hr/z/222/Zakon-o-socijalnoj-skrbi>, pristup: 9.8.2010.

28 *Zakon Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera*, „Sg BiH“, br. 09.03.2005. www.mup.vladars.net/zakoni.../Zakon%20Bosne%20i%20Hercegovine%20o%20izvršenju%20krivi... –pristup: 9.8.2010.

са издржавања казне затвора пружају надлежни органи, установе и друга правна лица, ради њиховог лакшег и бржег укључивања у редован живот на слободи. Помоћ подразумева, али се и не ограничава само на: изналагање привременог смештаја и обезбеђење исхране, неопходно лечење, изналагање нове средине у којој ће осуђено лице живети, помоћ у сређивању породичних прилика, у проналажењу запослења и завршетак започетог стручног оспособљавања и давање новчане помоћи за подмирење најнужнијих потреба (чл. 111).

У Републици Српској, питања постпеналне помоћи регулисана су Законом о извршењу кривичних и прекршајних санкција Републике Српске из 2001. године.²⁹ У Закону су, најпре, у одредбама о средствима за рад у установи, одређују средства за посебне намене, из којих се, између осталог, намирују и трошкови помоћи везани за отпуштање са издржавања казне затвора (чл. 67. ст. 2). После отпуштања осуђеном лицу се пружа потребна помоћ заједнице и установа и о томе ће се благовремено обавестити орган управе надлежан за послове социјалне заштите у месту пребивалишта, односно боравишта осуђеног. Осуђеном, који се отпушта из установе, надлежни орган социјалне заштите пружаће помоћ која је потребна ради његовог што успешнијег укључивања у живот на слободи (чл. 111).

Слично као и у Републици Хрватској и Републици Словенији, и у Босни и Херцеговини извесне норме из области социјалне заштите могу се применити и на пружање помоћи отпуштеном осуђеном лицу, приликом одређивања корисника социјалне заштите, као и облика, услуга и мера социјалне заштите.³⁰

У Републици Црној Гори регулисање постпеналне помоћи налази се у оквиру норми кривичног законодавства, и то у Закону о извршењу кривичних санкција из 1994. године.³¹ Ове одредбе налазе се у оквиру нормирања отпуштања осуђеног лица, при чему законодавац прописује да ако је осуђено лице, у време када се отпушта са издржавања казне, тешко телесно или душевно болесно и услед тога неспособно за путовање, организација ће га сместити у најближу здравствену установу ради лечења, а ако осуђено лице нема средстава да плати трошкове лечења, ове трошкове за први месец сноси организација (чл. 62 ст. 2). Такође, организација је дужна да утврди, пре отпуста осуђеног, да ли му је

29 *Zakon o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija Republike Srpske*, „SgRS“, број 64, од 17. децембра 2001. године www.mup.vladars.net/zakoni.../Zakon%20o%20izvršenju%20krivicnih%20i%20prekršajnih%20san...pristup: 9.8.2010.

30 Видети опширније: *Zakon o socijalnoj zaštiti, civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom* (Službene novine br. 16/2002) i *Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije BiH* (Službene novine бр. 36/99) http://www.disabilitymonitor-see.org/index.php?option=com_joomdoc&task=doc_details&gid=77&Itemid=pristup: 9.8.2010.

31 *Zakon o izvršenju krivičnih sankcija*, „Службени лист РЦГ“, број 25/94 *Zakon o измјенама и допунама Закона о извршењу кривичних санкција*, <http://balkanshumanrights.org/?p=250>, приступ: 12.8.2010.

потребна каква помоћ и о томе је обавезна да обавести орган управе надлежан за послове социјалног старања (чл. 64).³²

Право на једнократну новчану помоћ прописано је нормама из области социјалне заштите. Наиме, ово право може остварити породица или појединац који се, због посебних околности које утичу на стамбено, материјално и здравствено стање, нађе у стању социјалне потребе.³³

Кривично законодавство Републике Македоније такође експлицитно регулише право на постпеналну помоћ осуђеном лицу, и то нормама Закона о извршењу санкција из 2006. године.³⁴ Помоћ после отпуста представља збир мера и поступака који се примењују у циљу укључивања отпуштеног осуђеног лица у живот на слободи, а састоји се од: обезбеђивања смештаја и исхране, обезбеђивања лекова, савета за избор места пребивалишта односно боравишта, усаглашавања породичних доноса, проналажења посла, довршавања стручног оспособљавања, давања новчане помоћи за подмирење најнеопходнијих потреба, као и од других облика помоћи и подршке. Установа је обавезна да бар 3 месеца пре отпуштања осуђеног лица коме је потребна помоћ по изласку на слободу извести центар за социјални рад у месту пребивалишта односно боравишта осуђеног лица о дану када треба да буде отпуштено и које видове помоћи, који су му лично потребни, треба да добије, у циљу његовог успешног укључивања у живот на слободи (чл. 207). Уколико осуђено лице нема своју одећу или обућу, нити пак средства да их набави, установа му додељује одећу без накнаде (чл. 208). По отпусту из установе, осуђено лице може да се обрати судији за извршење санкција, у циљу добијања помоћи и подршке. Судија сарађује са центром за социјални рад, коме може, писаним решењем, наложити предузимање потребних мера помоћи из чл. 207.

Законом о социјалној заштити у Републици Македонији³⁵ регулисана су питања корисника социјалне потпоре, као и видова потпоре за појединце и породице у случајевима социјалног ризика и осталих ситуација социјалне искључености.

32 Видети оширније: Д. Јовашевић, *Коментар Закона о извршењу кривичних санкција Републике Србије са судском праксом, пратећим прописима и регистром појмова и Закон о извршењу кривичних санкција Републике Црне Горе с пратећим прописима*, Службени лист СРЈ, Београд, 2000., стр. 406.

33 *Закон о социјалној и дјечјој заштити*, Службени лист Републике Црне Горе”, број 78/05 <http://www.minradiss.gov.me/biblioteka/zakoni>, приступ: 12.8.2010.

34 *Закон на извршување на санкциите*, Сл. Весник на Р. Македонија, бр. 01 од 09.06.2006. http://www.justice.gov.mk/UIS/ZAKONI/izvrsuvanje_na_sankcii.pdf, приступ: 12.8.2010.

35 *Закон за социјалната заштита*, “Службен весник на РМ”, бр. 79 од 29. јуна 2009. <http://www.mtsp.gov.mk/?ItemID=58596FFAE257704BBF545EDD4B790749>, приступ: 12.8.2010.

Према Закону о извршењу кривичних санкција Републике Србије из 2009. године³⁶ лицу отпуштеном са издржавања казне пружа се неопходна помоћ ради његовог лакшег укључивања у живот ван завода (чл. 36). Завод је дужан да пре отпуштања осуђеног са извршења казне затвора, у оквиру програма поступања, утврди програм пружања помоћи након отпуштања. У остваривању пружања ове помоћи, завод сарађује са организационом јединицом у саставу Управе надлежном за третман и алтернативне санкције, органом старатељства надлежним према месту последњег пребивалишта, односно уколико осуђени није имао пребивалиште, према месту последњег боравишта осуђеног пре упућивања на извршење казне затвора, полицијом или одговарајућом организацијом или удружењем. Завод је дужан да пре отпуштања осуђеног о томе обавести полицију у месту пребивалишта, односно боравишта, као и суд који је изрекао казну затвора, док ближи пропис о припреми за отпуштање и помоћ након отпуштања доноси министар надлежан за правосудје (чл. 174).

Влада Републике Србије донела је Стратегију за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010. до 2015. године.³⁷ У Стратегији се, између осталог наводи и то да пробациона служба, на захтев јавног тужиоца или суда, доставља извештај о ризику,³⁸ способностима³⁹ и потребама окривљеног. Процентом потреба окривљеног/осуђеног утврђују се његове социјалне вештине, способност комуникације, могућност друштвено прихватљивог понашања у свакодневним ситуацијама, потреба за стручним усавршавањем, образовањем, психолошком, психијатријском, медицинском и социјалном помоћи.⁴⁰

36 Закон о извршењу кривичних санкција, "Сл. гласник РС", бр. 85/2005, 72/2009 И 31/2011

37 Стратегија за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010. до 2015. године

http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678, pristup 13.8.2010.

38 Процентом ризика утврђује се степен ризичног понашања окривљеног/осуђеног на основу његових психолошких, социјалних и здравствених особности, врсте и тежине извршеног кривичног дела, висине изречене казне, односа према извршеном кривичном делу и казни, раније осуђиваности, чињенице да ли се према њему води нови кривични поступак, понашања током ранијег издржавања казне и др.

39 Процентом способности окривљеног/осуђеног на интелектуалном, емоционалном и социјалном плану, утврђује се његова способност да усвоји нова знања и вештине и могућност да прихвати позитивне вредности и нове обрасце понашања.

40 Видети: Константиновић Вилић, С., Костић, М., *Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у Србији*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, Ниш, 2011., стр. 37-39.

Законом о социјалној заштити⁴¹ у Републици Србији прописано је да је социјална заштита организована друштвена делатност од јавног интереса чији је циљ пружање помоћи и оснаживање за самосталан и продуктиван живот у друштву појединаца и породица, као и спречавање настајања и отклањање последица социјалне искључености (чл. 2). Сваки појединац и породица којима је неопходна друштвена помоћ и подршка ради савладавања социјалних и животних тешкоћа и стварања услова за задовољење основних животних потреба имају право на социјалну заштиту, у складу са законом. Права на социјалну заштиту обезбеђују се пружањем услуга социјалне заштите и материјалном подршком (чл. 4).

У наведеним одредбама позитивног законодавства земаља у окружењу и код нас уочљиво је да се у легислатури јасно разликују видови унутрашње и спољашње помоћи која се пружа осуђеном лицу, у циљу његове потпуне социјалне рехабилитације и реинтеграције у друштвену заједницу. Оба вида помоћи регулисана су кривичноправним нормама, као и нормама из области социјалне заштите и радноправног законодавства. Ипак, обликовање јавног мњења није само питање формално-правног регулисања, већ промена у ставу друштва према бившим осуђеницима. Још је у својим радовима из области криминалне политике М. Милутиновић изнео да „јавно мњење реагује негативно на савремене тенденције у пенитенцијарној пракси уопште, да нерадо гледа на многе корекционе третмане, на отворене установе и уопште на нове пенитенцијарне реформе“.⁴² Делинквент је своју прилику да живи друштвено корисним животом већ имао и није је искористио на прави начин. Отуда несхватате код већине становништва значаја даљег улагања државе у постпеналну помоћ, која стога у ретким случајевима функционише у задовољавајућем смислу и у потпуности на начин како је то прописано нормама позитивног законодавства савремених држава.

Закључна разматрања

Повратак осуђеног лица на слободу подразумева постојање четири димензије преласка „стазом“ из установе у друштвену заједницу. То су: личне особине осуђеника, породични односи, контекст друштвене заједнице и државна политика. Ове димензије нису статичне. Оне су утиснуте у животно искуство осуђеника/осуђенице у тренутку доласка у установу, допуњене боравком у затвору и промењене током времена.

⁴¹ Закон о социјалној заштити, „Сл. гласник РС“, бр. 24/2011

⁴² М. Милутиновић, *Криминална политика*, Савремена администрација, Београд, 1984., стр. 347-348.

Осуђеници, на путу ка својим домовима после отпуста, представљају обликоване/преобликоване особе, деловањем: сопственог делинквентног понашања, претрпљене виктимизације, радног искуства, менталног и физичког здравља, искуства стеченог боравком у затвору, као и својих тежњи, веровања и особина личности. У том смислу, породице и партнери могу пружити снажну подршку осуђенику у реинтеграцији, али, с друге стране, могу и омогућити и подржати настављање делинквентних активности или виктимизирајућег понашања или они сами могу постати жртве бившег осуђеника, не желећи да учине ништа у вези са њима након отпуста.

Ипак, научна и стручна јавност, посебно учешће политичара у формирању јавног мњења према питањима постпеналне помоћи, почели су релативно скоро да поклањају пуну, а не више спорадичну пажњу значају повратка осуђеника у заједницу. У САД, на пример, 2002. године влада је издвојила 100 милиона долара савезним државама за програме развоја постпеналне помоћи.⁴³

Преоптерећеност смештајних капацитета у затворима је једно од најважнијих и уједно најспорнијих питања примене ретрибутивне правде у савременом свету. Оно са собом повлачи неопходност разматрања, прописивања и примене других облика кажњавања, као и регулисање и примену свих пратећих манифестација условног отпуштања осуђеника. Управо томе је био посвећен и 12. Конгрес УН о превенцији злочина и кривичном правосуђу, одржан у Бразилу од 12-19. априла 2010. године.⁴⁴ С једне стране, истакнут је значај развијања инструмената за контролу преоптерећености завода, а с друге стране значај условног отпуста који подразумева ангажовање посебних тела за израду и спровођење плана помоћи отпуштеном осуђенику за налажење одговарајућег смештаја, на пример. На Конгресу је истакнуто да сваки индивидуални план мора да се сачини у сарадњи са центром за социјални рад. План треба да садржи начине обезбеђивања: исхране, смештаја осуђеника, карата за превоз, бесплатне правне помоћи, обуке за посао и сл. У читавом процесу, значајну улогу треба да имају грађани-волонтери, јер би њихово учешће у примени постпеналне помоћи значајно оснажило реинтеграцију осуђеника у друштво.

На европском континенту, државе чланице Савета Европе разматрају још једну важну улогу, овога пута државних органа, у целисходном приступу примене постпеналне помоћи. Наиме, уочено је да би улога судије за извршење санкција била од изузетног значаја, поготову у одређивању сарадње са центрима

43 Видети текст: Christy Visher, Jeremy Travis: "Transitions from Prison to Community: Understanding Individual Pathways",

http://www.caction.org/rrt_new/professionals/articles/VISHER-PRISON%20TO%20COMMUNITY.pdf, приступ: 19.8.2010.

44 Видети: Twelfth United Nations Congress on Crime prevention and Criminal Justice, Salvador, Brazil, 12-19 April 2010

<http://www.un.org/en/conf/crimecongress2010/pdf/pr100416-1.pdf>, приступ: 22.7.2010.

за социјални рад, приликом неопходног надзора над отпуштеним осуђеницима, код пружања постпеналне помоћи и код извршења алтернативних санкција.⁴⁵

Положај и надлежност судије за извршење санкција морају бити регулисани законом и организационо установљени као посебно одељење при судовима, уз неопходно помоћно особље. Судија би тиме своја надзорна овлашћења био обавезан чешће да примењује приликом посета заводима за извршење кривичних санкција институционалног карактера, а тиме и своју обавезу бриге и старања око положаја и статуса осуђеника; морао би залазити у детаље тешкоћа повезаних са ресоцијализацијом осуђеника, као и у односу на надзор условно отпуштених из завода и на контролу примене постпеналне помоћи.⁴⁶

Prof. Miomira Kostić, LL.D

Associate Professor,

Faculty of Law, University of Niš

Darko Dimovski, LL.B

Assistant,

Faculty of Law, University of Niš

Post-penal aid as a form of treatment and/or criminal-politic measurement
(extent and ways of its implementation)

Summary

In this paper, the authors explore the significance of applying post-penal treatment in the reintegration of the convicted person and preventing future delinquent behavior after the discharge from a penal institution. The concept of post-penal treatment has been observed in the context of a wider interpretation of the subject matter of penology and the overall validity of such an approach. The authors provide a historical overview on the development of this form of treatment, the related criminal policy measures and its current status. Further on, the authors have analyzed the legal solutions on post-penal treatment as envisaged in the national legislations of the neighboring countries, which used to be part of a single legal area as former members of the SFR Yugoslavia. Last but not least, the authors have pointed out to the necessity of regulating the position and competences of judges who are in charge of the execution of criminal sanctions in Europe.

Key words: *sanctions, post-penal treatment, parole, release.*

45 Оваква законска решења већ постоје у Хрватској и Македонији.

46 Видети: *Consultative Council of European Judges*, Strasbourg, 8 February 2010
http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/ccje/textes/OP_13_Question_FYROM.pdf, приступ: 22.7.2010.

